

ДОРАДЯНСЬКА СИСТЕМА ВИХОВАННЯ У ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті здійснено історико-педагогічний аналіз проблеми виховання у військових навчальних закладах України в XIX – на початку XX ст., насамперед, в кадетських корпусах. Проаналізовано специфіку військового, розумового, фізичного та громадянсько-патріотичного виховання у цих навчальних закладах.

Процес виховання у військовому навчальному закладі є предметом зацікавлення у багатьох галузях знань [1-14] з огляду на кілька основних причин. По-перше, виховання майбутнього офіцера забезпечує в перспективі належне виховання всього особового складу Збройних Сил України. По-друге, система виховання у ВВНЗ перебуває нині в стані реформування, оскільки реформується вся система вищої освіти України. По-третє, в останній час активно розвивається законодавче поле військової освіти й виховного процесу у Збройних силах та військових навчальних закладах України [15-18]. Крім того, в педагогічній науці існує потреба в розмежуванні понять "військове виховання" і "виховання у військовому навчальному закладі". Тому історико-педагогічний аналіз виховного процесу у військових навчальних закладах дає змогу простежити тенденції, етапи, суперечності, динаміку виховного процесу, спрямованого на формування особистості офіцера у різні часи.

Військова освіта є історично порівняно молодим інституційним утворенням на фоні, наприклад, кількасотлітньої класичної університетської чи деяких видів професійної (ремісничої, комерційної, педагогічної) освіти. Але елементи військової освіти, не оформлені в інституційному вигляді, існували в Україні з давніх давен у вигляді системної передачі від покоління до покоління військових знань, необхідних для захисту своєї Батьківщини. Український народ накопичив також великий досвід військового виховання, залишаючись при цьому мирною і толерантною нацією. Віднедавна об'єктом пильної уваги науковців стала козацька педагогіка в контексті вивчення системи лицарського виховання молодих захисників Вітчизни. Дослідники зазначають, що козацька педагогіка формувалася у той час, коли українські землі знаходилися в межах кількох держав, тому будувалася з прагненням знайти власні способи самозахисту, самооборони, активної військової протидії [10; 19]. Головним парадоксом козацької системи виховання було її існування за умови відсутності української держави, яку козацтво мало би захищати як її збройні сили. Ми окреслюємо специфіку системи козацького виховання у контексті обраної нами теми дослідження в кількох головних аспектах:

- 1) це була система виховання воїна-патріота без власної держави (тобто було відсутнє соціальне замовлення на такий результат виховання);
- 2) система козацького виховання регулювалася не нормативно-правовими засадами держави, а т.зв. "звичаєвим" правом, що ґрунтувалося на християнських засадах та народних традиціях;
- 3) складовими козацької системи виховання були: патріотичне, релігійне, трудове, фізичне, розумове виховання;
- 4) образ лицаря-козака став суттєвим підґрунтям для формування згодом національного виховного ідеалу [19].

Щодо системи виховання у військових навчальних закладах, то про неї може йтися, починаючи з кінця XVIII століття, коли стали створюватися перші навчальні заклади для підготовки військових кадрів. Оскільки українські землі входили тоді переважно до складу Російської імперії, то й система виховання вищих військових кадрів цілком відповідала соціальному замовленню того часу – підготовці офіцера-патріота російської держави, здатного керувати регулярними збройними військовими підрозділами і здійснювати відповідну виховну роботу у військах. Військово-навчальні заклади починають свою історію з перших артилерійських шкіл, створених при Петрі I. У 1805 році було прийнято "План воєнного виховання", який можна вважати першим нормативно-правовим документом, що регулював систему виховання у військових навчальних закладах Російської імперії. Не дивлячись на те, що перші військово-навчальні заклади було створено ще на початку XVIII століття, на території України вони з'явилися значно пізніше (внаслідок наявності місцевих регулярних збройних сил на службі російських царів – запорізьких козаків) – у середині XIX століття. Це були військові училища у Києві, Єлисаветграді та Одесі, а також кадетські корпуси в Києві (1857), Сумах (1899), Полтаві (1836) та Одесі (1899). Ці навчальні заклади готували кадрових військових для кількох військових округів на території України: Південно-Західного, Південного і Харківського. Фактична їх відокремленість від світських навчальних округів (Київського, Одеського, Харківського) визначила певну замкнутість системи виховання у військово-навчальних закладах, що характеризувалася власними особливостями [20]. Проведена у 60-х роках XIX століття військова реформа вплинула на постановку питання про пріоритетні цілі військового виховання і виховання у військово-навчальних закладах. При цьому такі заклади було поділено на підготовчі (військові прогімназії і гімназії), та військово-спеціальні (військові училища, академії, інженерні, артилерійські училища тощо) [21].

Проаналізуємо систему виховання у військово-навчальних закладах XIX століття на прикладі кадетських училищ. Головним статутним документом, що регламентував організацію виховної роботи в ньому, було "Положення про кадетські корпуси" (1886). Для виховання майбутніх офіцерів російської армії, за цим положенням, призначалися офіцери-вихователі, які мали задовольняти "необхідним для того вимогам як за моральними якостями й отриманою освітою, так і за службовим досвідом" [22]. При цьому офіцери-вихователі не могли мати більш як 9 годин навчального навантаження на тиждень, аби мати достатньо часу для здійснення виховної роботи в середовищі кадетів. Такий підхід до визначення спеціальних посадових осіб, які б займалися вихованням юнаків у військовому навчальному закладі, свідчить про пильну увагу до формування особистості майбутнього військового фахівця в кадетському корпусі. При цьому виховання в такому навчальному закладі мало відповідати християнському вихованню і загальним началам російського державного устрою. Виховна система, фактично, складалася з двох компонентів: фізичного і морального виховання. З такими цілями виховання узгоджувався й зміст освіти, покликаний формувати в кадетах "здоров'я, силу й бадьорість тіла й духу, сувору дисципліну розуму й волі, цікавість і схильність до розумової праці" [23].

"Положення про кадетські корпуси" регулювало також зміст, форми й методи фізичного та морального виховання. Так, у документі вказано, що "загальна мета фізичного виховання полягає у правильному розвитку й вдосконаленні тілесного організму вихованців, у збереженні їхнього здоров'я, у необхідному пристосуванні тіла до зовнішніх впливів, у зміцненні чутливості органів зовнішніх почуттів й зміцненні кісток, м'язів і нервів. Фізичне виховання дітей та юнаків має йти

поряд з їх духовним розвитком, взаємно доповнюючи й допомагаючи один одному; при цьому вся система прийнятих закладом гігієнічних заходів, ґрунтуючись на відомостях, перевірених науковим досвідом, співвідноситься з вимогами того службового й житейського поприща, до якого готуються вихованці військово-навчальних закладів" [22]. Головними засобами досягнення вказаної мети в кадетських корпусах були: належне влаштування всього внутрішнього життя і матеріального середовища; турбота керівництва про гігієнічно-правильне утримання кадетів; доцільне вправлення фізичних сил; ретельний індивідуальний нагляд за вихованцями; регулярне медичне обстеження кадетів з метою попередження захворювань. Головна мета морального виховання полягала у "якомога більш повному розвитку духовних сил вихованця, у правильному створенні його уявлень і понять, у пробудженні й закріпленні в ньому почуття честі, добра й правди, в належному виробленні його характеру й узгодженні всіх його прагнень і дій з моральними нормами" [21]. Специфіка організації морального виховання у кадетському корпусі, окрім іншого, полягала в закритому режимі цих навчальних закладів, що, з одного боку, давало більше можливостей для виховного впливу, а з іншого – звужувало коло спілкування та дію розвиваючого середовища.

Основою морального виховання кадетів, безперечно, стало християнство. Служіння цареві й Вітчизні на засадах християнської моралі проголошувалося стрижнем морального виховання. Результатом його мала стати підготовка до життя "суворо поміркованого, пов'язаного з труднощами", яке, однак, повинно було "співвідноситися з повною повагою і живим співчуттям до високого покликання й звання воїна" [22]. Одним з головних методів морального виховання в кадетському корпусі проголошувалася "освіта серця", яка мала створювати (душевний настрій), привчати (до терпіння й перенесення незгод), стримувати (самолюбиві прагнення) й обмежувати (схильність до порівняння). Головними суб'єктами морального виховання виступали законовчитель і офіцер-вихователі, а головним методом вважався особистий приклад вихователя. При цьому вважалося, що, оскільки кадет ще "не має правильного мірила для розумного самовизначення", то він повинен у всьому покладатися на волю вихователя. Крім особистого прикладу, використовувалися й методи привчання (особливо до виконання християнських обрядів), навіювання (з боку як офіцера-вихователя, так і духовного пастиря – православного священика), стимулювання (заохочення й покарання) [24]. До методів заохочення відносилися: більш довірливе й прихильне ставлення вихователя до певного вихованця; визнання його успіхів загалом чи окремих чеснот; висловлення похвали при інших вихованцях; нагородження доцільними подарунками; схвальний відгук про вихованця його батькам, ротному командирові й директору корпусу; присвоєння в 7 класі звання віце-унтер-офіцера й віце-фельдфебеля та ін. Якщо ж ідеться про покарання, то головною вимогою до їх накладання був індивідуальний підхід й індивідуальна відповідальність за проступки. До засобів покарання відносилися: догана, винесена наодинці чи в присутності ровесників; повідомлення про вчинок батькам чи керівництву навчального закладу; позбавлення права брати участь у загальних іграх та розвагах; висилання з класу (на час уроків і лише у випадку крайньої потреби); позбавлення за обідом однієї зі страв (обмеження обіду лише супом, заміна пирога житнім хлібом тощо); короткотерміновий арешт (не більш як на 12 годин, лише вдень) в одиночному приміщенні під наглядом. Деякі покарання були більш суворими й могли застосовуватися з дозволу зборів місцевого педагогічного комітету. До них належали: зниження балів за поведінку; зняття права на відпустку; більший строк арешту; позбавлення звання віце-унтер-офіцера й віце-фельдфебеля; позбавлення погонів на мундирі; тимчасове відділення від товаришів під особливим наглядом; виключення з кадетського корпусу. Крайньою мірою покарання вважалося побиття різками, яке здійснювалося обов'язково в присутності директора корпусу чи ротного командира. Такий засіб покарання міг бути застосований у випадку "впертості, нахабного цинізму, грубого насильства й злостивості" [25: 23].

Моральне виховання як система включало також привчання до праці (як розумової, так і фізичної). Загальними виховними засобами в кадетському корпусі вважалися: встановлення порядку у повсякденному житті кадета; доцільне наповнення позанавчального часу; постійний нагляд за вихованцями; неухильне підтримання шкільної дисципліни [26]. Вільний від занять час кадети мали присвячувати прогулянкам, зайняттям музикою й співами, роботі в саду чи ремісничій майстерні, а також ігровій діяльності.

Зрозуміло, що російська військова педагогіка ніяк не була орієнтована на вивчення проблеми національного виховного ідеалу українського народу. Однак з початку XX століття аналіз цього виховного ідеалу знайшов своє відображення у вітчизняній педагогічній науці. На особливу увагу при цьому заслуговують роботи Г. Ващенка як одного з розробників національного виховного ідеалу. Виходячи із загальноєвропейського християнського виховного ідеалу, вчений визначив головні особливості українського національного виховного ідеалу з урахуванням етнокультурних ментальнісних характеристик українця [27: 20-22.]. Безпосередньо вихованню воїна присвячено роботу Г. Ващенка "Виховання волі й характеру", де вчений знову звертається до досвіду козацької педагогіки, військової педагогіки XIX століття тощо: "В середні віки українські козаки своєю хоробрістю здобули собі велику славу в цілій Європі. В дореволюційному царському війську кращими частинами були ті, що склалися з українців" [28: 83.]. Виводячи національний виховний ідеал з двох головних цілемотиваційних компонентів – служби Богові й Батьківщині (для порівняння: "Положення про кадетське училище" налаштовувало на службу *цареві* й Батьківщині) – Г. Ващенко фактично створив образ громадянина-патріота, здатного захистити свою Батьківщину, наділеного цілим комплексом якостей (високий рівень патріотизму, освіченості, фізична й мистецька досконалість, релігійно-моральні пріоритети життя тощо).

Здійснений у нашому дослідженні короткий історико-педагогічний огляд розвитку системи виховання у військових навчальних закладах дозволяє виокремити головні етапи цього процесу, а саме:

- 1) до XVII століття – *період передісторії* (фактична відсутність спеціальної професійної підготовки кадрів для війська та їх спеціального виховання);
- 2) XVII – XVIII століття – *козацький період* (стихийний характер військової освіти й виховання керівних кадрів для збройних сил);
- 3) кінець XVIII – початок XX століття – *інституційний (імперський) період* (створення системи виховання у спеціальних військових навчальних закладах на території України для підготовки офіцерів російської армії).

Перспектива подальших досліджень проблеми виховання у військовому навчальному закладі пов'язана з вивченням специфіки виховної системи на кожному з окреслених вище етапів, а також визначення головних компонентів системи виховання у сучасному вищому військовому навчальному закладі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ананій В.А. Гуманістичні орієнтири реформування військової освіти в Україні // Наукове проектування інноваційних та альтернативних систем вищої освіти: Зб. матер. Всеукр. науково-практ. конф. (11-12 травня 2000 року). – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – С. 55-56.
2. Афонін Е.А. Становлення Збройних сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми / НАН України. Ін-т соціології: Відп. ред. Л.В. Сохань, Л.Ф. Бурлачук. – К.: Інтерграфік, 1994. – 304 с.
3. Барабанщиков А.В., Давыдов В.П., Феденко Н.Ф. Основы военной психологии и педагогики: Учеб. пособие для студентов пединститутов / Под ред. А.В. Барабанщикова. – М.: Просвещение, 1988. – 271 с.
4. Бех І.Д. Особистісно-орієнтований підхід у вихованні // Професійна освіта: педагогіка і психологія: Українсько-польський щорічник / За ред. Т. Левовицького, І. Зязюна, І. Вільш, Н. Ничкало. – Ченстохова-Київ, 2000. – С. 331-350.
5. Військове виховання: історія, теорія та методика: Навч. посібник / За ред. В.В. Ягупова. – К.: Graphic&Design, 2002. – 560 с.
6. Военная педагогика и психология / Под ред. А.В. Барабанщикова. – М.: Воениздат, 1986. – 240 с.
7. Военная психология и педагогика: Учеб. пособие / Под ред. П.А. Корчемного, Л.Г. Лаптева, В.Г. Михайловского. – М.: Изд-во "Совершенство", 1998 – 384 с.
8. Литвиновський Є.Ю. Виховний процес у Збройних Силах України: шлях до гуманізації // Патріотичне і гуманістичне виховання військової інтелігенції: Сутність, взаємозв'язок, стан, проблеми. Матер. Всеукр. наук.-практ.конф. – К.: ВЦ "Просвіта", 2003. – С. 234-240.
9. Нешидим М.І. Сучасні педагогічні технології і формування військового фахівця як творчої особистості // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. / Редкол.: І.А. Зязюн (голова) та ін. – Київ-Вінниця, 2000. – С. 16-20.
10. Нешидим М.І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2003. – 852 с.
11. Основы военной психологии и педагогики / Под ред. А.В. Барабанщикова и Н.Ф. Феденко. – М.: Воениздат, 1981. – 366 с.
12. Темко Г.Д. Формування системи виховання воїна в Україні у період державності (світоглядно-філософський аналіз): Автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.03 / НАН України, Інститут філософії. – К., 1998. – 42 с.
13. Хорев І.О. Педагогічні основи забезпечення ефективності підготовки військових фахівців у вищих закладах освіти: Навч. метод. посібник. – К.: ВПІ НАОУ, 2000. – 60 с.
14. Ягупов В.В. Теорія і методика військового навчання. – К.: Тандем, 2000. – 380 с.
15. Концепція виховної роботи у Збройних силах та інших військових формуваннях України / Указ президента України № 981/98 від 4 вересня 1998 // Збірник Указів Президента України. – К.: Політвидав, 1998. – Вип. 3. – С. 203-206.
16. Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 18-25.
17. Програма реформування та розвитку морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України. – К., 2000. – 27 с.
18. Проект концепції моделі Збройних сил України зразка 2010 року // Військо України. – 2002. – № 3-4. – С.6-8.
19. www.narodnapravda.com.ua/politics/4623b83786953/.
20. <http://www.edu.yar.ru/russian/org/other/fi/history/systema.html>.
21. Козинець О.Г. Підготовка кадрів російської армії у другій чверті XIX століття: Автореф. ... дис. канд.іст. наук: 07.00.02. – Харків, 2002. – 22 с.
22. <http://www.ruscadet.ru/history/doc/1886.htm>.
23. <http://www.ruscadet.ru/library/rushist/calend-1909/comm.htm>.
24. Лапаев М.С. Исторический очерк военно-учебных заведений, подведомственных Главному их управлению. Ч. 1. – СПб., 1880. – 124 с.
25. Крылов В.М. Кадетские корпуса и российские кадеты. – СПб., 1998. – 218 с.
26. Козинець О. Підготовка військових кадрів Російської імперії у другій чверті XIX століття (за наративними джерелами) // Наукові праці Кам'янець-Подільського університету. Історичні науки. – 2004. – Т. 12. – С. 458-464.
27. Видатний національний педагог Григорій Ващенко. Науково-педагогічне видання / За ред. А. Погрібного. – Ніжин: ТОВ "Аспект-Поліграф", 2003. – 64 с.
28. Ващенко Г.Г. Виховання волі й характеру: Підручник для педагогів. – К.: Школяр, 1999. – 385 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.09. 2007 р.

Корнийчук Ю.Г. Досоветская система воспитания в военных учебных заведениях как историко-педагогическая проблема.

В статье произведен историко-педагогический анализ проблемы воспитания в военных учебных заведениях Украины XIX – начала XX вв., в первую очередь, кадетских корпусах. Проанализирована специфика военного, умственного, физического и гражданско-патриотического воспитания в этих учебных заведениях.

Kornychuk Yu.H. Pre-Soviet Education System in the Military Education Establishments as the Historically-Pedagogic Problem.

The article makes the historically-pedagogic analysis of the education problem in the military educational establishments of Ukraine in 19 – the beginning of the 20th century, first of all in the military school. The specific character of military, intellectual, physical and civic-patriotic education in these educational establishments is analysed.